

“ƏSLİ VƏ KƏRƏM”DƏ BUTA

(Əvvəli ötən sayımızda)

Problemə mifoloji prizmadan yanaşan professor Seyfəddin Rzasoy da yuxarıda söylədiklərimlə həmrəy münasibətdədir: “Xaos-kosmos-chaos-kosmos”... əvəzlənməsi, fraktallıq və təkrarlanma ilə bağlı deyilənləri ümumiləşdirib belə bir nəticəyə gəlmək olur: varlıq aləmi xaosdan kosmosun əmələ gəlməsi şəklində təşkil olunmuşdur. Bu, daimi bir prosesdir: xaosla kosmos vəhdətə olub, daim biri o birinə keçir. Bu, əbədi “yaradılış - kosmoqoniya - dünyayaratma” prosesidir. “Xaos-kosmos-chaos-kosmos...” əvəzlənməsi yaradılışın universal prinsipidir. Məryamın hər bir növ, şəkil və ünsürünün mövcudluğu bu prinsip əsasında mövcud olur. Hər bir ünsür öz “bət-nindəki” ilkin struktur sxemini fraktal şəkildə təkrarlayaraq, özü-özünü yenidən yaratmaqla yaşayırını sürdürür.

Məryamın istənilən təzahürünə aid olan bu unversal yaradılış prinsipi “Əsli-Kərəm” dastanında da təkrarlanır. Övladsızlıqla yaranmış xaos, övladların doğulması ilə kosmosa keçir: Kərəm və Əsli doğulur. Onlar on beş yaşına çatırlar. Bu, həddi-büluğ dövrüdür: uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü başa çatır. Yəni insan on beş yaşla ömrünün bir dövrəsinə başa vurur. Dövrənin başa vurulması ömrün bu fazasının başa çatması və yenidən yaranışa ehtiyacın meydana çıxması deməkdir. Başqa sözlə, yenidən kosmos-chaos-kosmos əvəzlənməsi baş verməlidir.

Kərəm və Əslinin on beş yaşa dolmaları ilə onların ömrünün birinci fa-

zası başa çatır. İkinci fazaya keçid hökmən ölüb-dirilmə, yəni ölərkən yenidən doğulmaqla baş tuta bilər. bir ömür çərçivəsində belə ölüb-dirilmə inisiyasiya (keçid) ritualları vasitəsi ilə gerçəkləşdirilir. Bu, “Əsli-Kərəm”in süjet xronotopunda Kərəm və Əslinin adlarının dəyişməsi motivində ifadə olunub.

Kərəm və Əsli anadan olan kimi oğlanın adını Mahmud, qızın adını Məryam qoyurlar. Onlar on beş yaşına qədər bu adlarla tanınırlar. On beş yaşında Mahmud ova çıxır. Onun oq quşu - tərlandı Məryamın başına gəlir. Mahmud və Məryam burada qarşılaşırlar. Mahmud qıza ilk müraciətində “əsli” sözünü işlədir:

Ay gözəl qız, səd afərin əslinə,
Ala gözlüm, tərlandıyı gətir ver!
Mənəm o tərlandı ovcu səyyadı,
Ala gözlüm, tərlandıyı gətir ver!

Məryam da ona cavabında “kərəm” sözündən istifadə edir”

(s.76-77).

Hörmətli alimimizin də qeyd etdiyi kimi, dastanda göstərilən 15 yaş gənçlik dövrəsinə - butaalma vaxtına yetişmək dövrəsinə işarələyir; bir-birlərinə ad verməklə ədəyşmə ritualı ilə və üzük-dəsmal - verməklə rəsmi-maddi göstəricilər vasitəsilə adaxlanma niyyət butası ilə doğulan gənclərin-qəhrəmanların butalı aşıqlar kimi yetişməformalaşma mərhələsinə qədəm qoyduqlarının göstəricisidir. Başqa sözlə, bir məqam Mahmud və Məryəmdən Əsli və Kərəm aşıq obrazlarının doğulunu simvollaşdırır.

Professor Məhərrəm Cəfəri “Dastan və mif” (“Elm”, 2001) adlı əsərində yazır: “Əsli və Kərəm” dastanının

təsəvvüfi-irfani boyalı bir dastan olduğunu nəzərə alsaq, buradakı ədəyşmənin butavermə motivli bir proses olduğu aydın görünür. Ancaq görüldüyü kimi, adların dəyişdirilməsi tamamilə reallaşdırılmış, gerçək situasiya ilə motivləndirilmişdir. Ancaq bütün hallarda buradakı advermə məhəbbət dastanlarının hamısı üçün ümumi olan epik-mifoloji kontekstdən qırağa çıxır. Dastançı əskilərdən gəlmə süjeti yenidən işləkən, təbii ki, arxaiq motivlərin mifoloji-epik semantikasından xəbərsizdir. Və bütün hallarda öz süuru səviyyəsində işləyir” (s.73).

Göründüyü kimi, M.Cəfəri də dastandakı ədəyşməni haqlı olaraq butavermə motivi ilə bağlayır. “Əsli və Kərəm” dastanının məğzini - nüvəsini də məhz bu ədəyşmə prosesindəki hadisələr ətrafında izləyə bilirik. Yəni artıq biz bundan sonra butalı aşıqların başlarına gələn əhvalatlarla tanışlıq tapırıq.

Dastanda göstərilir ki, Ziyad xan Qara keşişi yanına şağırtdırır deyir:

- Keşiş, mənim oğlum sənə qızına aşıqdi, bu gün - sabah görək toylarını eləyək.

Keşiş dedi: - Mənim gözüm üstə! Ancaq mənə üç ay möhlət ver. Tədərük görüm.

Ziyad xan razı olub, üstəlik ona bir üzük verdi ki, qıza versin. Keşiş üzüyü alandan sonra bərbəş evinə gəldi, arvadını çağırır dedi: - Arvad, Ziyad xan qızı əlimizdən alacaq. Gəl qaçaq!

Arvad razı oldu, haman gün evdə olan hər nə şeyləri vardısı sətədlər, səhər açılmamış köç-külfətən şəhərdən çıxıb qaçdılar. Onlar qaçmaqda olsun, sənə kimnən deyim, Sofidən.

Sofi işdən xəbərdar olan kimi Kərəmin yanına gəlib dedi:
- Atan keşişin qızını sənə aldı, nişan da taxdılar” (s.12).

Dastanın bu məqamı isə artıq butalı gənclərin rəsmən nişanlanmalarının nümayişidir. Yeni valideynlər tərəfindən də butaya xeyir-dua verilməsi, alqışlanması rəsmi şəkildə qüvvəyə minir.

Ancaq bütün bunlara baxmayaraq aşıq könlü səksəkədə olar, intuitiv duyğularla ürəyi bəzi məsələlərdən dağahdan hali olar. Buna görə də sazını sinəsinə alıb:

Qorxuram qaçırdı Əsli cananı,
Qoyma üstə qeyr əl gəlsin, getsin!
- deyib oxuyur. Doğrudan da Kərəmin (Mahmudun) bu səksəkəli narahatlığı əbəs deyildir. Məhz bundan sonra Kərəmin ağlamalı günləri başlayır:

Uca dağ başında ötüşür quşlar,
Maralın qaçdı, kimlər görmüşlər?
Dərdimi anlamaz qara keşişlər,
Xan Əsli yadıma düşdü, ağlarım.

Beləcə, “O, İsovi, mən də Məhəmməd hümməti” deyər əh-zar edən Kərəm o diyar sənə - bu diyar mənim deyib Lələsi Sofu ilə Əslinin arxasınca düşür. Qara keşiş qızını Kərəmə verməmək üçün yol azdırır, iz itirir, min cür hiylələrə - fəndlərə əl atır: “Keşiş Gənəcədən çıxıb, obaları, ölkələri dolana-dolana gəlib çatmışdı Tiflissə. Buranın knyazının yanına gəlib dedi: - Mən qızımı bir müsəlman oğlunun əlindən götürüb qaçmışam. İzn ver sənə ölkəndə yaşayım.

Knyaz keşişə bir ev verdi. Keşiş köç-külfətən burada qalmaqda olsun, indi eşit Kərəmdən” (səh.30).

(Davamı var)

Şakir ALBALIYEV